

*Гамалія К. М.,
кандидат історичних наук
Київського національного університету культури і мистецтв*

ЗАГИБЕЛЬ ВАВИЛОНУ: МІФИ ТА РЕАЛІЇ

У статті представлена історія загибелі Вавилону, що стала основою для створення численних легенд і міфів. Проте, як з'ясувалося згодом, досить часто вони базувалися на реальних історичних фактах.

Ключові слова: історія, урбанізація, Вавилон, легенди, реальні факти.

В статье представлена история гибели Вавилона, ставшая основой для создания многих легенд и мифов. Однако, как выяснилось впоследствии, они нередко базировались на реальных исторических фактах.

Ключевые слова: история, урбанизация, Вавилон, легенды, реальные факты.

The article presents the history of destruction of Babylon, which promoted creation of many legends and myths. But later it was found that rather frequently they based on real facts.

Key words: History, urbanization, Babylon, legends, real facts.

Термін «міф» у його сучасному використанні іноді має нечітко визначений зміст, що утруднює розкриття рис схожості та відмінності між давнім та сучасним міфом [1]. Архаїчний міф можна розуміти як вираз світосприймання людини, яка ще не володіє апаратом абстрактних узагальнюючих понять і відповідною технікою логічних висновків [2]. Гносеологічною передумовою сучасної міфотворчості стала докорінна перебудова традиційних уявлень про світ та людське суспільство. Як форма знання міф і сьогодні абсолютно архаїчний, але як категорія, до якої варто звертатися за певних умов, він не вичерпав своїх можливостей [3]. Питання про збереження міфу, його структури як символічної системи, його компонентів у просторі сучасної науки, питання про те, якою є питома вага «міфічного» як одного з найглибших шарів людської культури, нині складає чималий інтерес [4].

Проблема міфу і можливості звернення до нього в наш час стала однією з істотних тем вітчизняної та зарубіжної філософії. Як зазначив Броніслав Малиновський, «Міф, як ствердження первісної реальності, яка ще існує у сучасному житті, і як виправдання попереднього життя, складає ретроспективний зразок моральних цінностей, соціологічного порядку та магічної віри. Тому він є не меншим джерелом фактів, ніж різновид науки, ніж галузь мистецтва або історії... Він виконує функцію, пов'язану за своєю природою з природою традиції, з наступністю культури, зі ставленням людини до минулого» [5; 124]. Саме тому детальний розгляд історії трансформації міфу, визначення його ролі у житті давніх народів не втрачає своєї актуальності.

Походження і початковий розвиток міфу пов'язані з раннім періодом існування людини. Прагнення зрозуміти причини кожної події – не продукт високої цивілізації, а характерна риса людини, що виявлялася вже на найнижчих ступенях культури. Початок

спілкування людей за допомогою прадавньої мови призвів до появи міфу як найдавнішої форми словесної творчості, в якій фантазія сприймалася як реальність [6]. «Примітивна ментальність, – говорить К. Г. Юнг, – не створює міфи, вона їх переживає. Міфи – це першопочаткові прояви досвідомої душі, мимовільні вислови про події у безсвідомій психіці» [7; 89].

Минули тисячоліття, перші держави давнього світу досягли значних успіхів у розвитку культури, міф значною мірою трансформувалася, але, як і раніше, залишався важливою складовою духовного життя. Приклад нової, зміненої форми давнього міфу можна знайти у культурній спадщині Месопотамії. Одним з найбільш значних досягнень її культури було виникнення в середині IV тис. до н. е. шумерської клинописної писемності. Завдяки розшифровці та перекладу клинописних текстів дослідники отримали багато нових матеріалів, які допомогли краще зрозуміти історію давньої міфології. Зокрема, було виявлено деякі реальні факти, що переплелися з фантастичною основою широковідомого міфу про Вавилонську вежу.

Назву «Вавилонська вежа» одержав один із пам'ятників архітектурного мистецтва Месопотамії – храм Е-Сагіл (Дім Високий), або ж Етеменанкі (храм заснування Неба та Землі). Стоячи на основі 90х90 м, ця башта підіймалася на 90 м у висоту, облицьована глазурованою цеглою поверх сирцевої кладки, міцно закріпленої розчином бітуму. Вавилонська вежа, присвячена верховному богу Мардуку, творцю Всесвіту, мала форму зіккурату і складалася з семи поверхів. Перший з них, пофарбований у чорний колір, здіймався на 33 м у висоту і називався Нижнім храмом Мардука. Входячи до храму, відвідувач відразу міг бачити статую бога, вилиту з чистого золота (або вкриту позолотою) і поставлену так, щоб перші промені сонця у день весняного рівнодення могли падати на неї. Другий поверх – червоного кольору – мав 18 м у висоту, а третій, четвертий, п'ятий і шостий, кожний по 6 м, були пофарбовані у різні кольори. Сьомий, останній, 15 м у висоту, облицьований глазурованими бірюзовими плитками, називався Верхнім храмом Мардука і у світлі сонця був помітний з великої відстані. Башта здіймалася над містом, формуючи його силует, і жителі вважали її геометричним центром землі. Це був не надгробний пам'ятник, як піраміда, а святиня міста, гордість країни. Навіть її руїни глибоко вразили Александра Великого, який забажав відбудувати вежу, але не встиг навіть приступити до цього.

Вавилонську вежу часто руйнували завойовники: Саргон II, Сенахеріб, Ашшурбанапал та інші. І, навпаки, кожний з вавилонських царів намагався відбудувати та прикрасити її. Остання відбудова башти відбулася за часів Нововавилонської династії. На одній із знайдених табличок вчені прочитали слова засновника династії Набопаласара: «На цей час повелів мені Мардук Вавилонську вежу, яка до мене ослаблена була і доведена до падіння, звести, фундамент її встановивши на грудях підземного світу, а вершина її щоб уходила у піднебесся». Його син, Навуходоносор, продовжив відбудову, зазначивши: «Я приклав руку до того, щоб добудувати вершину Етеменанки так, щоб посперечатися вона могла з небом». Як виявилось, свідчення царів Вавилону майже повністю співпадають з відповідним текстом, вміщеним у Біблії, в книзі Буття: «І сказали вони: збудуємо собі місто і вежу, висотою до неба, і зробимо собі ім'я, перш ніж розсіємося по всій землі». Бог покарав людей, зазначено далі у Біблії, за те, що

вони забажали підкорити собі простір і досягти неба: люди почали розмовляти різними мовами, і, не розуміючи один одного, не змогли завершити будівництво.

Реальні факти та вигадані причини, що призвели до виникнення біблійної легенди про Вавилонську вежу, наводить в одній із своїх книг Дж. Фрезер [8]. Він висловлює припущення, що велика різноманітність людських мов привернула увагу євреїв, і для пояснення цього ними була вигадана легенда. Спочатку всі люди розмовляли однією мовою. Пересуваючись зі сходу на захід, вони дійшли до Вавилонії і там оселилися. Свої оселі вони будували з цегли, скріпленої мулом, і з цього ж матеріалу вирішили звести високу вежу, яку подорожани могли б бачити здалеку, підходячи до міста. Проте бог, побоюючись, що вони досягнуть неба, спустився донизу, змішав їхню мову і розкидав їх по всьому світу.

Більш розгорнуте трактування обставин появи і трансформації легенди про Вавилонську вежу дає С. Г. Хук. На його думку, це міф, що передає давньоєврейське традиційне уявлення про народи, які живуть навколо Ізраїлю: асирійці, вавилоняни та єгиптяни. “Деякі сучасні дослідники, – пише він, – вважають, що в основі відомого нам нині тексту міфу лежать дві різні традиції: одна пов’язана з будівництвом міста Вавилону та походженням різних мов, інша – з будівництвом вежі та розповсюдженням народів на землі, і що ці дві традиції були або сплетені у єдину розповідь, або об’єднані в усному або письмовому джерелі” [9; 125]. Далі він підтверджує думку про те, що міф про Вавилонську вежу був складений через багато років після її існування. Хоча в ньому мова йде про те, як перші поселенці долини Євфрата відкрили технологію виготовлення цегли і збудували з неї місто і вежу, він не може бути месопотамського походження, оскільки священний вавилонський зіккурат не міг виступати як нечестива спроба дістатися неба. Радше за все міф віддзеркалює здивування та страх кочівників, які, потрапивши у долини дельти, побачили високі будівлі вавилонських міст і великі скупчення людей, які розмовляли всіма мовами давнього Близького Сходу.

Причини, що призвели до руйнації Вавилонської вежі, мають бути цілком реальними: дії завойовників, пожежа, викликана блискавкою, похибки конструкції і та ін. Проте і біблійне пояснення “підтексту” даного факту не позбавлене певного сенсу. Вавилонська вежа є символом попереджувачим, вона приречена залишитися недобудованою, оскільки людям нелегко порозумітися між собою: як пише С. П. Бастрасова, урбанізм не може бути “комунальним” [10; 229].

Чимале враження справляв і вавилонський палац-фортеця, відбудований та прикрашений Навуходоносором II. Він мав декілька внутрішніх дворів, на які виходили житлові та господарчі приміщення. Парадна зала знаходилась на південному боці третього двору. Прольоти його фасаду, довжина якого дорівнювала 55 м, були звернені до півночі для захисту від палючих променів сонця. Весь фасад вкривала глазурована цегла з орнаментом, що зображував колони, прикрашені лотосами, і здавався легкою колонадою, перевитою квітами. До північно-східної частини палацу прилягали славнозвісні “сади, що висять” Семіраміди, вкриті деревами, кущами та квітами.

Розміри будинків городян та кількість приміщень залежали від статусу їхніх господарів. Сановники та жерці прагнули будуватися поблизу палацу та брали за зразок царські хорони. У будинку знатних людей були кімнати для приймання гостей,

прикрашені циновками, кольоровими тканинами, килимами. Головне приміщення завжди знаходилось у північній частині будинку, так, щоб двері виходили на північ, а не на сонячну сторону. Але найпрохолодніші кімнати були у підвальному поверсі, з підлогою, устеленою шліфованими теракотовими плитами. Стіни, потиньковані роздрібненим вапном, влітку декілька разів на день поливали водою для прохолоди. У будинках були вбиральні і глиняні ванни, наполовину вкопані в підлогу та обмазані асфальтом. Дощові та побутові води відводились через систему труб і дренажних колодязів і виводились на вулицю, де з'єднувалися з каналами та водостоками. Будинки були одно-дво поверхові, верхній поверх відступав, створюючи уступ, а стріха обводилась зубцями. Внутрішній двір заможних городян був вимощений обпаленою цеглою, посередині знаходився отвір для стікання води, попід стінами росли тіністі дерева та кущі. У деяких дворах були власні колодязі та фонтани.

Більш скромними були будинки ремісників, будівельників, дрібних торговців. Представники окремих ремесел селилися гуртом, так у Вавилоні утворилися вулиці ювелірів, ткачів, гончарів тощо. Обстановка у їхніх будинках була досить проста. Оскільки дерево було дорогим, меблі робили з очерету: ліжка, табурети, скрині. Підлогу застиляли очеретяними циновками, на яких сиділи, схрестивши ноги. Приватні будинки відзначалися дуже малими розмірами: навіть у палаці Навуходоносора було багато кімнат, схожих на клітини площею у 3–4 м². Стіни, що виходили на вулицю, не мали вікон, тому вулиці нагадували глухі вузькі проходи. Все громадське життя вавилонян зосереджувалося на дворах біля храмів та торговельних майданах.

На околиці міста, у районі бідноти Меркесі, та за міськими стінами селилися ті, для кого цегляні будинки були занадто дорогими. Ці люди жили в очеретяних халупах, обмазаних глиною. Тісна забудова часто призводила до пожеж, сприяла розвитку хвороб, серед яких найстрашнішою була чума. Цілковита відсутність громадської гігієни призводила до частих спустошливих епідемій та високої ендемічної дитячої смертності, тому приросту населення ледве вистачало для підтримки його чисельності. Чинниками, які скорочували життя заможних мешканців Вавилону, були пияцтво, ненажерливість, розпуста, що можна було спостерігати у численних винних лавках, трактирах, будинках розпусти. Заснування першого у світі банку не позбавило громадян від обманних операцій з боку міняйл і торгашів.

Однак, незважаючи на всі названі “виразки цивілізації”, впродовж першого періоду правління Нововавилонської династії Вавилон перебував визнаним політичним, культурним, релігійним та ремісничо-торговим центром країни. У I тисячолітті до н. е. вавилонська торгівля від старої експортно-імпоротної системи перейшла до більш вигідної – транзитної. Насильницька урбанізація навколишніх територій створювала умови для небезпечного пересування торгових караванів [11]. Щоправда, існує думка, що Вавилон не був містом у сучасному розумінні цього слова: незважаючи на розвиток ремісництва та торгівлі, в його економіці превалювало землеробство [12; 158]. Дійсно, як зазначив Ю. В. Андрєєв: “...у деяких країнах давнього світу чітка межа між так званим “містом” та його сільським довкіллям нерідко відсутня. Одне тут непомітно переходило в інше. В результаті археологічного вивчення така система розселення у одних дослідників викликає враження майже повної відсутності справжніх міських центрів, у

інших же, навпаки, враження величезних мегаполісів, що простягаються на багато кілометрів” [13; 13]. Однак, виходячи з визначення, сформульованого О. Г. Большаковим та В. А. Якобсоном, що “місто є пунктом, в якому здійснюється зосередження, перерозподіл та реалізація додаткового продукту”, а всі інші функції – похідні від цих трьох основних, доцільним буде вважати Вавилон “справжнім” містом, вінцем урбанізаційних процесів, що відбувалися у Месопотамії до початку нової ери.

Проте інтуїтивне передчуття падіння Вавилону відчувалося багатьма його мешканцями, про що йдеться у Біблії: “І Вавилон, краса царства, гордість халдеїв, буде знищений богом, як Содом і Гоморра. Не заселиться ніколи, і не буде жителів в ньому” [14]. У п’ятій книзі Даніїла яскраво описаний бенкет Валтасара, коли на стіні тронної зали палацу з’явилися вогненні літери, що передвіщали кінець міста. Як виявилось, Валтасар був реальною особою, сином Набоніда, передостаннього правителя Нововавилонської династії. Правління Валтасара закінчилося у перший же рік його приходу до влади (538), а обставини загибелі Вавилону, описані у Біблії – раптовість нападу, оп’яніння захисників міста, їхня безпорадність – згодом були підтверджені історичними даними. Як вважає А. Оппенгейм, деякі жителі Вавилону не покидали місто ще впродовж тисячоліття після його падіння. Але це було вже не життя, а животіння серед руїн та постійних нападів з боку ворогів та грабіжників.

Після зруйнування та остаточної втрати політичного значення Вавилон більше двох тисячоліть залишався містом, відомим лише з легенд, біблійних оповідань та описів давньогрецьких істориків – Геродота, Страбона та інших. І лише в кінці XIX ст. дослідження в галузі ассириології, а саме: розшифрування клинописних текстів та виявлення численних матеріальних пам’яток месопотамської культури дозволили визначити ступінь достовірності окремих біблійних текстів і до деякої міри міфологізованих відомостей, залишених давніми істориками та мандрівниками.

Впродовж попередніх епох Вавилон вважався символом міста, яке загинуло через порушення всіх божих заповідей. Проте його падіння можна пояснити цілком реальними обставинами економічного та геополітичного характеру. Цікаву версію цієї події пропонує Л. М. Гумільов. На його думку, іригація Вавилонії була організована цілком раціонально: надлишок води з Тигру та Євфрату під час розливу спрямовувався до моря через Тигр, і це позбавляло ґрунт від забруднення гравієм та піском, які несла з собою повінь. У 582 р. до н. е. Навуходносор одружився з єгипетською царівною Нітокрис, яка, порадившись з єгиптянами із свого почту, запропонувала царю збудувати новий канал для збільшення площі зрошуваних земель. В результаті будівництва Паллукату, каналу, що починався вище Вавилону, течія Євфрату уповільнилася, зрошувальна система почала заповнюватись алювієм, а на засушливих ділянках зросла засоленість ґрунту. Землеробство стало нерентабельним, мешканці почали залишати Вавилон, який у 129 р. до н. е. зробився здобиччю парф’ян. До початку нової ери на його місці залишалося невеличке поселення, яке невдовзі зникло. “Коли до справи береться етнос, який складає частину оточуючого його ландшафту, він працює в унісон з природними процесами і створює стійкий біоценоз, в якому для рослин, тварин та людей є екологічні ніші”, – зазначив Л. М. Гумільов [15; 325]. А механічне перенесення до Межиріччя єгипетських методів меліорації виявилось згубним. І якщо фатальні слова “мене, текел,

фарес” (підраховано, зважено, розділено) і не були накреслені вогняними літерами на стіні тронної зали, в якій розважався царський син Валтасар зі своїми підлеглими, слід визнати, що Вавилонське царство стало першим суспільним організмом, яке привели до кризи вадами, що виникають у процесі розвитку цивілізації.

Література:

1. Кессиди Ф. Х. *От мифа к логосу (становление греческой философии)* / Ф. Х. Кессиди. – М. : Мысль, 1972. – 312 с.
2. Дьяконов И. М. *Архаические мифы Востока и Запада* / И. М. Дьяконов. – М. : Наука, 1990. – 247 (Исследования по фольклору и мифологии Востока).
3. Гулыга А. *Миф и современность* / Арсений Гулыга // *Иностранная литература*. – 1984. – № 2. – С. 187–174.
4. Тавризян Г. М. О. Шпенглер, Й. Хейзинга: две концепции кризиса культуры / Г. М. Тавризян. – М. : Искусство, 1989. – 272 с.
5. Malinowsky V. *Myth in primitive psychology* / Bronislaw Malinowsky. – London : Kegan, 1926. – 128 p.
6. Стеблин-Каменский М. И. *Миф* / М. И. Стеблин-Каменский. – Ленинград : Наука, 1976. – 104 с.
7. Юнг К. Г. *Психология архетипа младенца* // *Душа и миф : шесть архетипов* / К. Г. Юнг ; [пер. с англ. А. А. Юдина]. – Москва-Киев : ЗАО «Совершенство» – «Port Royal», 1997. – С. 86–120.
8. Фрэзер Дж. *Фольклор в Ветхом Завете* / Джон Фрэзер; [пер. с англ. Д. Вольпина]. – М. : Политиздат, 1990. – 542 с.
9. Хук С. Г. *Мифология Ближнего Востока* / Самюэль Готлиб Хук ; [пер. с англ. А. С. Раппопорт] / отв. ред. В. А. Яковсон. – М. : Наука, 1991. – 184 с. (По следам исчезнувших культур Востока).
10. Батракова С. П. *Искусство и утопия : Из истории западной живописи и архитектуры XX в.* / С. П. Батракова / отв. ред. М. Я. Либман. – М. : Наука, 1990. – 304 с.
11. Оппенгейм А. Л. *Древняя Месопотамия (Портрет погибшей цивилизации)* ; [пер. с англ. М. Н. Ботвинника] / А. Лео Оппенгейм. – М. : Наука, 1980. – 407 с. (По следам исчезнувших культур Востока).
12. Белявский В. А. *Вавилон легендарный и Вавилон исторический* / В. А. Белявский. – М. : Мысль, 1971. – 319 с.
13. Андреев Ю. В. *Ранние формы урбанизации* / Ю. В. Андреев // *Вестник древней истории*. – 1987. – № 1. – С. 3–18.
14. Библия. *Ветхий завет*. – Исайя XIV, 1.
15. Гумилёв Л. Н. *Этносфера : История людей и история природы* / Л. Н. Гумилёв. – М. : Экспрос, 1993. – 544 с.